

УДК 37.037

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЦІЛІСНОГО УЯВЛЕННЯ ПРО ПРОФЕСІЙНУ КУЛЬТУРУ

Т.Л. Щеголева

Сучасні процеси інтеграції в європейський освітній простір, демократичні перетворення в державі, зміни принципів, форм та методів роботи у військових вищих навчальних закладах (ВВНЗ) України зумовили значне підвищення вимог до рівня та якості професійної підготовки майбутніх офіцерів, їхньої фахової та соціальної компетентності, загальної й професійної культури. Постановка питання щодо цілісного уявлення про професійну культуру у майбутніх офіцерів-прикордонників включає в себе неодмінну вимогу формування їх професійної культури. Така необхідність аргументована на завданнями розвитку культурноорієнтованої гуманістичної освіти і виховання висококультурного професіонала, дефіцитом культурних, вихованих людей, кризовими суспільними явищами, що позначились на культурі і моральності.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників, професійна культура, професіоналізм, професійні здібності, культура спілкування.

Сучасне соціальне замовлення в Україні на підготовку військових фахівців вимагає формування особистості, що ввібрала в себе професійно важливі якості, готовність до визначеного виду діяльності, професійну культуру і професійні здібності. Відповідно, одним із пріоритетних завдань навчання курсантів у ВВНЗ, визначається формування у них професійних компетенцій, що передбачає наявність таких важливих загальних якостей як: почуття відповідальності, дисциплінованість, працьовитість, працездатність, розумова витривалість, інтерес до нового й ініціативність, енергійність, наполегливість і рішучість, кмітливість, самовладання, спокій і витримка, здатність працювати в колективі, високі моральні якості по захисту

конфіденційної інформації, практичність розуму, його глибина, спостережливість, а також адміністративно-організаційні та професійно-ділові якості. Тому підвищення вимог до професійної культури курсантів ВВНЗ є об'єктивною необхідністю і визначається сьогодишнім рівнем розвитку суспільних відносин, ступенем зрілості нашого суспільства.

Дослідженням проблеми формування професійної культури студентів вищих навчальних закладів займалися багато лінгвістів, педагогів, психологів. Серед них: В. Безрукова, В. Біркенбіль, В. Бондар, Т. Вольфовська, С. Волчанська, В. Грехнев, А. Добрович, В. Кан-Калік, Б. Паригін, Л. Петровська та інші.

Теоретичний аналіз проблеми професійного становлення особистості був зроблений у роботах О.В. Бондарєвської, І.А. Зязюна, Н.Б. Крилової, Л.М. Мітіної, К.К. Платонова, В.В. Радула, В.О. Сластьоніна та ін. У цьому контексті останнім часом здійснюються багаточисельні дослідження, в яких визначаються шляхи формування культури спілкування як компоненту духовної культури (В.Ф. Кудрявцева), аналізуються засоби виховання культури людських взаємин (В.С.Черній), вивчаються педагогічні засади підготовки студентів до особистісно-зорієнтованого спілкування (М.К. Богданова), розглядаються можливості формування комунікативної культури (І.І. Тимченко), комунікативних умінь (В.В. Каплінський), розвитку комунікативних здібностей (Н.Р. Вітюк) студентів та ін.

Сьогодні приходиться констатувати невисокий рівень професійної культури багатьох майбутніх і практикуючих спеціалістів. Проблема професійної культури досліджується здебільшого в контексті підготовки студентів різних факультетів педагогічного університету. Значно менше уваги в сучасних педагогічних дослідженнях приділяється проблемі формування професійної культури у ВНЗ військової підготовки засобами дисциплін гуманітарного профілю. У зв'язку з цим виникає необхідність подальших досліджень проблеми, пошуку додаткових можливостей для її вирішення.

Висвітлити та уточнити зміст роботи з формування цілісного уявлення про професійну культуру майбутніх

спеціалістів у ВНЗ та його поетапній систематизації у відповідності з логікою професійної підготовки.

Із широким використанням поняття «професійна культура» вперше ми зустрічаємося в дослідженнях С. Батишева та Г. Соколової, які пов'язані з виробничою педагогікою. Сучасні дослідники, аналізуючи сутність професійної культури, підкреслюють, що для її сформованості необхідні компетентність, професійна майстерність, уміння та прагнення виявляти ініціативу, творчу активність; відповідальність за результати своєї праці, дотримання дисципліни, творчий підхід до справи, потреба в самоосвіті й самовихованні.

Враховуючи феноменологію культурної діяльності, розроблену Л.С. Виготським, В.В. Давидовим, М.С. Каганом, обґрунтовано, що професійна культура проявляється через особистісний вияв, є складним особистісним утворенням.

Провідне місце у професійній культурі посідає професіоналізм. Його суть полягає у глибоких знаннях методів охорони державного кордону, досконалості у виконанні службових обов'язків, постійній потребі прикордонника у продуктивній діяльності, його навички та звички. Таким чином, ми вважаємо, що до професіоналізму входять такі складові: ступінь знання законодавства з прикордонних питань та навички застосування правових норм, практика прикордонної служби, мистецтво спілкуватися (включаючи знання іноземних мов). Професіоналу повинні бути притаманні три головних якості: компетентність, відповідальність та відданість своїй справі.

У структурі образу професіонала Є.О. Клімов [2] виділяє наступні складові:

- далекий план (те, про що відомо, хоча саме по собі не цікавить);
- загальний план (те, що відомо лише в загальних рисах, але існує на досить певному тлі);
- середній план (те, що відомо як певна цілісність, що має безпосередній зв'язок з особистістю: “моя” або “частина моєї” цілісності);
- перший план (те, що турбує і є специфічною для даної професії цілісністю);

- великий план (сукупність оперативних образів, що виникають у людини безпосередньо під час роботи);
- план деталей (дробова частина великого плану, коли у свідомості актуалізуються відомі в даній спеціальній області тонкощі предмета розгляду);
- оперативний план деталізації (ситуації, коли в ході роботи є необхідність самостійно аналітично розчленовувати предмет діяльності, що нерідко приводить до породження нових, зокрема усе більше деталізованих уявлень).

Як систему соціальних якостей, що безпосередньо забезпечують рівень трудової, професійної діяльності та визначають її особистісний зміст, ставлення до праці, розглядає професійну культуру Н.Б. Крилова [3]. З точки зору науковця, вимоги до рівня професійної культури фахівця починаються з вимог до рівня його спеціальних знань та умінь. При цьому особлива увага приділяється таким характерним особливостям його розвитку, як збільшення обсягу фундаментальних знань та умінь, а також вдосконалення їх структури, що збагачує особистісний зміст та розширює функції фахівця. Високий рівень сформованості професійної культури Н.Б.Крилова визначає за допомогою двох характеристик: загальних і спеціальних. Загальна професійна культура фахівця будь-якого профілю складається в єдності переконаності в соціальній значущості праці і своєї професії; працьовитості й працездатності; заповзятливості, енергійності й ініціативності; готовності ефективно, швидко і якісно вирішувати виниклі професійні задачі; готовності й зацікавленості в оволодінні основами суміжних спеціальностей, в розширенні професійного досвіду. Спеціальна професійна культура у фахівців різного профілю включає такі їх якості, які значно розрізняються в межах одного профілю. Відображенню цієї сукупності якостей служать вузькоспеціальні розділи професіограм.

Професійна культура містить у собі індивідуально вироблені стратегії, засоби орієнтації в дійсності, способи вирішення завдань праці для перекладу її з наявного в цільовий стан. Найбільш важливими компонентами професійної культури для курсантів ВВНЗ профілю є:

- системний світогляд і модельне мислення;
- професійна творчість у процесі діяльності;
- праксеологічна, рефлексивна та інформаційна озброєність;
- компетентність самої діяльності, спілкування і саморозвиток;
- конкретно-предметні знання сфери інформаційної безпеки та захисту інформації.

Професійні здібності виступають найважливішим компонентом структури професійної компетентності саме до здійснення професійної діяльності.

Певні аспекти професійної культури розкриваються у змісті дисциплін у ВВНЗ, а також деяких спецкурсів. Окрім того, професійна культура становить предмет виховання, проте практично в більшості випадків отримує фрагментарне відображення у розмаїтті справ відповідних вузівських структур. Хоча така робота й приносить певні результати, вона, по суті, не може сприяти формуванню цілісної системи професійної культури та способів поведінки особистості. Допомогти справі, на наш погляд, можливо за умови формування чіткого уявлення про те, чому конкретно навчати, що і в якій послідовності виховувати.

Спираючись на теоретичні дослідження педагогів і психологів, ми вважаємо, що основний зміст професійної культури становлять:

- знання психології спілкування, етичних норм спілкування та етикетних приписів спілкування;
- уміння застосування здобутих знання у конкретній ситуації спілкування та відповідно вироблених людством й суспільством моральних норм, цінностей і правил етикету;
- навички реалізації, контролю і регулювання процесу спілкування з іншими людьми.

Підставою для їх виділення є розуміння моральної культури спілкування як єдності моральної свідомості, поведінки і розвиненої системи відношень з оточуючою дійсністю у відповідності з принципами і нормами спілкування, а психологічної - як системи оптимальних способів спілкування,

побудованої на основі пізнання себе та інших, самооцінки себе та оцінки інших, саморегуляції особистісних станів та регулювання взаємин з іншими.

На першому формування цілісного уявлення про професійну культуру у курсантів ВВНЗ відбувається уточнення і розширення тієї загальної моделі культури, формування якої відбулось раніше, до вступу у навчальний заклад. Логічно цю роботу розпочинати з перших днів навчання у закладі. В її основі може бути спеціальний курс, у зміст якою входять: феноменологічні основи соціально-психологічної теорії культури спілкування, праксеологічні аспекти спілкування у розрізі провідних сфер життєдіяльності, аналіз особистості як суб'єкта професійної культури, моральна і етикетна регламентація культури спілкування. Йдеться про ознайомлення студентів з найбільш загальними етико-психологічними основами професійної культури спілкування: моральними передумовами спілкування, нормами і цінностями спілкування як підґрунтям моральної культури, зі структурою, змістом, механізмами, засобами і методами спілкування як складовими психологічної культури суспільства і особистості. Це початковий ступінь пізнання сутності себе й інших, на якому відбувається накопичення базових знань, умінь і навичок спілкування з людьми. У процесі підготовки курсанти мають навчитись обирати оптимальні шляхи культури міжособистісної комунікації, долати труднощі у спілкуванні, співвідносити свою поведінку з особливостями ситуації, нормами моралі, приписами етикету. Слід зазначити, що всі ці задачі можуть стати реальністю лише за умови адекватного уявлення про себе (створення образу Я), знання інших людей, а також референції власної поведінки до схвалених суспільством моральних зразків та еталонів У відповідності з цим в коло центральних завдань першого етапу повинні входити: формування максимально наближеного до реальності образу власного Я; вивчення психологічних особливостей людини й опанування оптимальними методами, засобами, формами, механізмами сприймання, взаємодії і психологічного впливу; засвоєння моральних норм і цінностей, правил етикету. Безумовно, всі

зазначені завдання реалізуються значно ефективніше з врахуванням міжпредметних зв'язків з тими дисциплінами, які вивчають людину та її взаємини, а також у поєднанні з систематичною виховною роботою закладу. Таким чином, в межах загальної моделі започатковуються нові і вдосконалюються наявні можливості для успішного спілкування з людьми.

Зміст другого етапу становить культура ділового спілкування: специфіка ділового спілкування, форми, методи, засоби, стратегії і тактики ділового спілкування, діловий етикет. Його результатом має бути створення моделі ділового спілкування на основі поєднання раніше засвоєної системи етико-психологічних знань з отриманою інформацією стосовно ділового спілкування та здійснення узагальнень на міждисциплінарних рівнях, вироблення умінь і навичок щодо використання уточнених знань в різноманітних ситуаціях ділового спілкування.

В зміст третього, останнього етапу входить конкретизація моральних норм і правил поведінки в рамках конкретної професійної діяльності. В його межах завершується формування моделі спілкування спеціаліста з урахуванням підготовки з усіх циклів дисциплін навчального закладу. Можна зробити висновок, що спілкування є одним з найважливіших компонентів професійної культури майбутнього офіцера-прикордонника, тому у ВВНЗ її формуванню потрібно уділяти якомога більше часу. Розширення масштабів міжнародної взаємодії потребує від вищої школи підготовки фахівців, здатних до спілкування в інформаційно-освітньому просторі не лише рідної країни, а й у країнах світу, тому оволодіння майбутніми офіцерами-прикордонниками комунікативною культурою як основою успішної професійної діяльності є соціальним замовленням суспільства.

Якщо перший етап є базовим, основоположним у формуванні професійної культури майбутнього офіцера, то подальші два мають забезпечити його "прив'язку" до конкретних умов професійної діяльності, дати можливість використати набуті знання, уміння і навички у професійній сфері.

О.В. Скрипченко зазначає, що зміст навчального матеріалу має відповідати таким вимогам:

- виконувати не тільки інформативну функцію, а й служити базою для розвитку пізнавальних здібностей;
- містити основну інформацію з кожного навчального предмета;
- бути упорядкованим, систематизованим, згрупованим у дидактичну систему навчального матеріалу;
- готувати учнів до засвоєння наступного учбового предмета;
- відображати внутрішню структуру учбового предмета;
- забезпечувати неперервну освіту;
- бути науковим, правильно відображати факти і закономірності об'єктивного світу;
- правильно пояснювати явища природи, суспільного життя, психіки людей [4, с.268].

У структурі педагогічного процесу ВВНЗ дана ланка професійної підготовки може бути представлена відповідними курсами (спецкурсами) та комплексом виховних заходів, що плануються відповідно результативності роботи, реальних ситуацій професійного спілкування та особливостей конкретних курсантів. Зокрема, основу системи формування культури спілкування можна представити у вигляді:

- спецкурсу "Основи етики і психології спілкування", який вирішує задачі першого етапу формування культури спілкування курсантів першого курсу (в рамках загальної моделі спілкування);
- курсу "Етика ділового спілкування", скерованого на розв'язання завдань другого етапу підготовки - створення моделі ділового спілкування у курсантів другого (третього) курсу;
- курсу "Професійна етика", метою якого є остаточне формування моделі професійного спілкування спеціаліста на третьому етапі підготовки - на четвертому курсі навчання.

Таким чином, запропонований вище зміст підготовки майбутніх спеціалістів в напрямку формування цілісного уявлення про професійну культуру може слугувати основою для систематизації цілей роботи у ВВНЗ.

Варто зазначити, що майбутній спеціаліст повинен не лише знати і розуміти предмет, але й мати ціннісно-сміслову основу, спрямовуючу його на застосування засвоєного змісту у практиці професійного спілкування. Як зазначає О. Балл: «Значення професійних знань, умінь і навичок при цьому не ставиться під сумнів, але, по-перше, наголошується на їх ролі як засобів, інструментів реалізації... спрямованості» [1. с.18]. При цьому на передній план виходять саме ті засоби, які забезпечують людині професійне й особистісне самовдосконалення. В даному випадку сутність трансляційної функції освіти поглиблюється від передавання інструментарію до трансляції норм діяльності, у які в обов'язковому порядку входять цінності, ідеали, правила соціальної поведінки тощо [1].

Таким чином, підводячи підсумок, ми вважаємо, що лише коли засвоєні знання становлять смисл для особистості, а сформовані уміння й навички – зміст реальної діяльності, можна говорити про результативність освіти. Це означає, що остаточного наповнення запропонована система набуде після визначення можливостей формування ціннісно-сміислової основи спілкування особистості: ідеалів, ціннісних орієнтацій, ціннісних критеріїв, переконань тощо. Враховуючи вищесказане, зазначений аспект видається перспективним для подальших досліджень.

Література

1. Балл О. Особливості гуманізації професійної підготовки //Психологія праці професійної підготовки особистості /За ред. П.С.Перепелиці. В.В.Рибалки. - Хмельницький: ТУП. 2001. - С. 18-26.
2. Климов Е.А. Пути в профессионализм / Е.А.Климов. – М.: Московский психолого-социальный институт: Изд-во “Флинта”, 2003. – 280 с.
3. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста. – М.: Высшая школа, 1990. – 142 с.
4. Скрипченко О.В., Падалка О.С., Скрипченко Л.О. Психолого-педагогічні основи навчання: Навчальний посібник для викладачів психології і педагогіки, аспірантів, студентів педагогічних та курсантів військових навчальних закладів – К: Український Центр духовної культури, 2008. – 420 с.

Современные процессы интеграции в европейское образовательное пространство, демократические преобразования в государстве, изменения принципов, форм и методов работы в военных высших учебных заведениях (ВВНЗ) Украины обусловили значительное повышение требований к уровню и качеству профессиональной подготовки будущих офицеров, их профессиональной и социальной компетентности, общей и профессиональной культуры. Постановка вопроса относительно целостного представления о профессиональной культуре у будущих офицеров-пограничников включает в себя неперемное требование формирования их профессиональной культуры. Такая необходимость аргументирована заданиями по развитию культурноориентированого гуманистического образования и воспитания высококультурного профессионала, дефицитом культурных, воспитанных людей, кризисными общественными явлениями, которые отразились на культуре и нравственности.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущих офицеров-пограничников, профессиональная культура, профессионализм, профессиональные способности, культура общения.

Modern processes of integration to the European education space, state democratic transformations, change of principles, forms and methods of operation at military higher education institutions of Ukraine conditioned significant rise of requirements to the level and quality of future officers' professional training, their professional and social competence, general and professional culture. The point concerning integral conception of future border-guard officers' professional culture includes indispensable requirement of their professional culture formation. Such necessity is reasoned by the tasks to develop culture-oriented humanistic education and training of high-culture professional, by the deficit of cultured and educated people, by crisis social phenomena reflected at culture and morals.

Key words: future border-guard officers' professional training, professional culture, professionalism, professional abilities, communication culture.

Щегольова Тетяна Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент, Національна академія Державної прикордонної служби України (м. Київ, Україна)

Рецензент - академік НАПН України, доктор педагогічних наук професор М.Б. Євтух